

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Кафедра української мови та літератури

О.Ю.Барташук

Історична граматики української мови

Навчально-методичний комплекс для студентів факультету початкової освіти та філології

Спеціальність **6.020303** «Філологія. Українська мова та література»

Кафедра української мови та літератури

Освітньо-кваліфікаційний рівень II «бакалавр»

Курс II

Хмельницький 2017

УДК

ББК

Рекомендовано до друку вченою радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Протокол №2 від 2016 р.)

Рецензенти:

Ткачук Г.О. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури ХГПА

Філінюк В.А. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури ХГПА

Барташук О.Ю.

Історична граматики української мови // Навчально-методичний комплекс / О.Ю.Барташук. – Хмельницький : ХГПА, 2017. – с.

Навчально-методичний комплекс із предмета «Історична граматики української мови» розроблені для студентів II ОКР «бакалавр» зі спеціальності «Філологія. Українська мова та література» і містять плани лекцій, завдання для практичних та семінарських завдань із списком рекомендованої літератури; перелік завдань та методичні рекомендації до виконання самостійної й індивідуальної роботи; екзаменаційні питання та зразки практичних завдань до екзамена; критерії оцінювання та словник до курсу.

Барташук О.Ю. 2017

Зміст

1. Вступ	4
2. Теми занять. ЗМ №1. Тема 1. Лекція № 1.....	6
Тема2 Лекція №2.....	6
Тема3 Семінар №1.....	7
Тема4 Лекція №3.....	8
Тема5 Практична робота №1 (далі ПР.р).....	8
ЗМ №2 Тема 6. Лекція № 4.....	10
Тема7. Лекція №5	11
Тема8. Лекція №6.....	11
Тема 9. ПР.р №2.....	12
Тема10 ПР.р.№3.....	13
Тема11 ПР.р №4.....	14
Тема 12. ПР.р.№5.....	14
Тема 13. Семінар № 2.....	15
Тема 14. Модульна контрольна робота (далі МКР) №1.....	17
ЗМ № 3 Тема 15. Лекція № 7.....	17
Тема 16. Лекція №8.....	18
Тема 17.ПР.Р.№6	20
Тема 18 ПР.Р.№7.....	20
Тема 19. Лекція №9.....	21
Тема 20.ПР.р.№8.....	21
Тема 21.Лекція №10.....	21
Тема 22.ПР.р.№9.....	22
Тема 23.Лекція №11.....	23
Тема 24.ПР.р.№10.....	24
Тема 25 Лекція №12.....	25

Тема 26-27. ПР.р.№11-12.....	25
Тема 28.Лекція №13.....	27
Тема 29.ПР.р.№13.....	27
Тема30 Лекція №14	28
Тема 31 ПР.р.№14.....	29
Тема 32. Семінар №3.....	29
Тема 33 МКР №2	30
ЗМ № 4 Тема 34. Лекція№15.....	31
Тема 35.ПР.р.№15.....	32
Тема 36Лекція №16.....	33
Тема 37 ПР.Р.№16.....	33
Тема 38.Семінар №4.....	34
3.Питання до екзамена.....	38
4. Орієнтовні практичні завдання до екзамена.....	39
5.Завдання для індивідуальної роботи	41
6. Методи оцінювання .Критерії оцінювання.....	41
7. Таблиця розподілу балів.....	42
8. Практичний довідник.....	43
9. Рекомендована література	62

1. Вступ

Історична граматики української мови

«Історична граматики української мови» вивчає формування та розвиток української мови, ті зміни, що відбувалися в її системі в напрямку до вдосконалення.

Мета викладання дисципліни «Історична граматики української мови» полягає в тому, щоб забезпечити наукове розуміння загальних закономірностей та тенденцій становлення фонетичного та граматичного рівнів системи сучасної української літературної мови. Значення цього курсу полягає в тому, що він забезпечує повне, всебічне розуміння мовних явищ, бо показує їх не тільки в розвитку, але і в зв'язках із відповідними явищами в споріднених мовах; демонструє взаємозв'язок у розвитку структурних елементів мови; засвідчує стійкість граматичної будови мови та її основної лексики.

Теоретична частина курсу спрямована на висвітлення причин виникнення та особливостей розвитку фонетичних явищ української мови, шляхів еволюції граматичної будови нової української мови, найголовніших ознак синтаксичних конструкцій старо-, середньоукраїнської мови у зіставленні з новою українською мовою. Розглядається звукова система староукраїнської мови початкового періоду, фонетичні зміни протоукраїнської мови дописемного періоду, староукраїнської мови писемного періоду та звукові зміни староукраїнської мови, що відбивають специфіку сучасної української мови. Граматичні теми стосуються системи частин мови в українській мові різних періодів, історії граматичних форм та систем відмінювання іменних частин мови, історії дієслівних форм.

Практична частина курсу має на меті закріплення й поглиблення теоретичних знань; формування умінь пояснювати фонетичні процеси, які мали місце на різних етапах становлення сучасної української літературної мови, з'ясувати їх роль у формуванні низки фонетичних явищ сучасної мови; вироблення навичок історичного коментування граматичних явищ. Протягом усього курсу як особливий вид роботи застосовується читання й коментування писемних пам'яток, які збереглися від найдавніших часів.

Модуль 1. Змістовий модуль 1.Лекція №1

Тема 1. Історія української мови як наука та навчальна дисципліна

План

- 1.Об'єкт та предмет вивчення історичної граматики.
- 2.Структура навчальної дисципліни та завдання її вивчення в системі підготовки філологів.
- 3.Зв'язки історичної граматики з іншими лінгвістичними науками.
- 4.Зв'язки історичної граматики з нелінгвістичними науками.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граMATика української мови. – К., 1962
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К., 1977, т.2
3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граMATика української мови. – К.: Вища школа, 1980
4. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граMATика : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
5. Павленко Л.П.Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
6. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993
7. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граMATичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №2

Тема 2.Походження української мови

План

1. Дискусії щодо місця і шляхів формування українського народу та його мови.
2. Поняття мовних сімей та особливості формування індоєвропейської мовної сім'ї.
3. Слов'янська мовна група, її структура та історія формування.
4. Східна підгрупа слов'янських мов.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граMATика української мови. – К., 1962
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К., 1977, т.2
3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граMATика української мови. – К.: Вища школа, 1980
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.58-101.
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граMATика : навч. посібн. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.10-21.
6. Павленко Л.П.Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С.11-21. http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
7. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граMATичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №3

Тема 3. Походження письма у східних слов'ян

План

1. Значення писемності як частини загальнокультурного поступу
2. Погляди М.Брайчевського на історію докириличного слов'янського письма.
3. Значення кирилиці в розвитку слов'янської абетки (як пристосування грецького алфавіту до особливостей слов'янських мов).
4. Три періоди історії кириличного письма:
  - устав
  - напівустав
  - скоропис.

Завдання для самостійної роботи (4 год 2 бали):

1. Укласти таблицю хронології та назв етапів походження і розвитку східнослов'янської писемності та писемних пам'яток давньоруської і давньоукраїнської мови.

Хронологічні рамки	Назви етапів розвитку письма	Назви писемних пам'яток (автор)
--------------------	------------------------------	---------------------------------

2. Написати повідомлення на тему: Історія змін українського алфавіту (від запровадження кириличного письма до кінця ХХ ст.).
3. Дискусії довкола «Велесової книги».

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Видання 4-те. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 154 с.
8. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
9. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.21-27.
10. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С.22-С.22.-
24..http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
11. Павленко Л. До джерел словесних скарбів. Навчальний посібник з історії української мови. – К.:Київ, 1997. – С.30-53
12. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. – К., 1993
13. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Тема 4. Лекція 4. Основні етапи становлення української мови

План

1. Дискусії довкола періодизації розвитку української мови.

2. Погляди О.Потебні, П.Житецького, М.Максимовича, Г.Півторака, В.Німчука, О.Царук, Ю.Карпенка, Г.Шевельова та ін. на розвиток української мови.
3. Узагальнена періодизація історії української мови (Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посібн. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.20-21).

Рекомендована література

- 1.Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
- 2.Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.21-27.
- 3.Павленко Л.П.Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С.22-С.22.-
- 24..http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/

Завдання для самостійної роботи (2 год 1 бал):

1. Укласти порівняльну таблицю класифікації етапів становлення української мови

№п/п	Автор періодизації	Назви етапів	Хронологічні рамки визначених етапів	Спільне та відмінне з етапами, виділеними іншими авторами

Практична робота №1 (2 бали)

Тема 5. Джерела історії української мови

Теоретична частина

1. Предмет, завдання та значення курсу. Зв'язок історичної граматики з іншими науками.
2. Місце історії української мови у фаховій підготовці вчителя-словесника.
3. Класифікація джерел вивчення історії української мови.
4. Пам'ятки письма.

Рекомендована література

1. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.60.
2. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С.7-9; 21-27.
3. Павленко Л.П.Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С.6-25.
..http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/

Практична частина

Завдання 1. Подайте витлумачення термінологічних понять «праслов'янська мова», «протоукраїнська мова», «старослов'янська мова», «церковнослов'янська мова», «староукраїнська мова» (Павленко, С.158-159; Крижанівська, С.19;

Завдання 2. Назвіть усі слов'янські мови й визначте серед них місце української. Послугувуючись етимологічними словниками, наведіть приклади лексичних одиниць, спільних для всіх слов'янських мов (Кочерган, С.60).

Завдання 3. Прочитайте післямову до Остромирового Євангелія і перекладіть текст українською мовою. Зробіть висновки про те, яке значення мають писемні пам'ятки для вивчення історії української мови.

Слава тебе г(оспод)и ц(ар)ю н(е)б(е)сьныи. яко подоби мя написати еу(ан)г(е)лие се. почахъ же е писати. Въ лет(о) .6564. А оконъчахъ е въ лет(о) .6565. Написахъ же еу(ан)г(е)лие се. рабоу б(о)жию нареченоу суцоу въ кр(е)щении иосифъ. а мирьскы остромиръ. близокоу суцоу изяславоу кънязоу. изяславоу же кънязоу тогда предръжяцоу обе власти и о(т)ца своего ярослава. и брата своего володимира. самъ же изяславъ кънязь . правлааше столъ о(т)ца своего ярослава кыеве. А брата своего столъ поручи правити близокоу своему остромироу нове городе. Мънога же лет(а) дароуи въсьтяжавъшоумоу еу(ан)г(е)лие се. на оутешение мъногамъ д(у)шамъ кр(ь)стияньскамъ. да и емоу г(оспод)ь б(ог)ъ бл(агослове)ние с(вя)тыхъ еванг(е)листъ. и иоана. матфеа. лоуки. марк(а). и с(вя)тыхъ прао(те)ць. Авраама. и исаака. и иякова. самомоу емоу. и подроужию его. феофане. и чядомъ ею. и подроужиємъ чадъ ею. съдравъствоуйте же мънога лет(а). съдръжяще пороучение свое. АМИНЪ. Азь григории диякон(ъ). написахъ еу(ан)г(е)лие е. да иже горазнее сего напише. то не мози зазьрети и мъне грешникоу. почахъ же писати м(е)с(я)ца октяб(ря) .21. на памят(ь). илариона. А оконъчах(ь). м(е)с(я)ца. мая въ .12. на па(мя)т(ь) епифана .: . молю же въсехъ почитающихъ не можете кляти. нъ исправльше. почитайте Тако бо и с(вя)ты(и) ап(осто)лъ пауль гл(агол)еть. Бл(агослови)те. А не кленете. .: . АМИНЪ .:

Питання для самоконтролю за Змістовим модулем №1 (2 год 1 бал)

1. Доведіть важливість історико-лінгвістичних студій для пізнання закономірностей організації й розвитку сучасної української літературної мови.
2. Охарактеризуйте групи джерел для вивчення історії української мови. Яку з них Ви вважаєте найбільш важливою? Обґрунтуйте свої висновки.
3. Визначте кілька аргументів «за» та «проти» існування писемності у слов'ян у докириличний період.
4. У чому причини дискусійності проблеми періодизації української мови?
5. Перерахуйте прізвища українських лінгвістів, які працювали і працюють в галузі діахронної лінгвістики. Окресліть сферу їхніх наукових інтересів.

Змістовий модуль 2

Лекція №5

Тема 6. Історична фонетика та фонологія як галузь мовноісторичних знань. Фонетико-фонологічні зміни праслов'янського періоду (до УІІ ст.)

План

1. Поняття історичної (діахронічної) фонетики, її завдання.
2. Фонетичні процеси праслав'янського періоду (ІІІ т. до н.е – УІІ ст. н.е.):
3. Внутрішні та зовнішні причини фонетичних змін у фонетичній системі української мови.
4. Спонтанні та зумовлені звукові зміни.
5. Взаємозалежність фонетичних та мовних змін інших рівнів.
6. Поетапний процес формування фонетичної системи української мови.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Завдання для самостійної роботи (2 год 1 бал)

1. Написати повідомлення на тему «Фонетико-фонологічна система праіндоєвропейської мови і найголовніші зміни в ній (Павленко, С.28-34)
2. Охарактеризувати систему голосних фонем давньоруської мови (Крижанівська, С.29-34).

Лекція №6.

Тема 7. Система вокалізму та консонантизму праслов'янського періоду. Основні фонетико-фонологічні процеси праслов'янського періоду: ЗВС і процеси, пов'язані з ним. Закон складового сингармонізму

План

1. Система вокалізму праслов'янського періоду. Поняття монофтонгів та дифтонгів (коротких і довгих); складотворчих сонантів (короткі та довгі).

2. Система консонантизму праслов'янського періоду. Поділ приголосних за участю голосу і шуму, за способом творення; за твердістю-м'якістю; ларингальні (гортанні).
3. Загальні зміни фонетичної системи спільнослов'янського періоду. Зникнення придихових, утрата лабіалізації задньоязикових, зміна якості напівпалатальних; перехід [s] у [h]; утрата складотворними сонантами здатності формувати склад; зміна кінцевого [m] на [n]; занепад ларингальних.
4. Утворення нової фонетико-фонологічної системи спільнослов'янської мови (до У-ІУ ст. н.е).
5. Закони відкритого складу та складового сингармонізму.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/

Завдання для самостійної роботи (2 год 1 бал)

1. Охарактеризувати систему консонантизму давньоруської мови (Крижанівська, С.52.).

Практична робота №2

Тема 8. Основні фонетико-фонологічні процеси праслов'янського періоду (до УІІ ст. н.е.).

Голосні і приголосні праслов'янського періоду та давньоукраїнської мови (ХІ-ХІІІ ст.).

Звукові зміни спільнослов'янського і спільносхіднослов'янського періодів – 2 год

Теоретичні завдання

4. Система голосних фонем давньоруської мови.
5. Система приголосних фонем давньоруської мови.
6. Структура складу давньоруської мови.
7. Носові голосні спільнослов'янської мови, зміни їх у східнослов'янських діалектах у неносові.

Практично в аудиторії:

1. Поясніть, які фонетичні процеси пов'язані з діянням закону відкритого складу (Павленко, С.30-34).
2. Поясніть історичні чергування в коренях слів: **жати – жну, м'яти – мну, дуги – дну, ім'я – імені, путо – опона** (Крижанівська, С.47; Павленко, С.32-33).
3. Поміркуйте над питаннями: у який період могли проникнути у фінську мову такі слов'янські **palttina– полотно, art – рать, korsta– короста?** (Павленко, С.44-45).
4. Поділити на склади: **търгъ, чьлнь, дьнь, домъ** (Крижанівська, С.33).

Завдання додому: (2 год; 1 бал)

1. Назвіть, які приголосні української мови були тільки твердими, а які – тільки м'якими.

2. Назвіть голосні переднього ряду в давньоруській мові. Які приголосні (тверді чи пом'якшені) стояли перед голосними переднього ряду в давньоруській мові XI ст.?
3. До поданих давньоруських слів напишіть старослов'янські відповідники і поясніть походження голосних *у, а ('а)*: *Деять, рука, память, жати, мяти, начати*.

Рекомендована література

1. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
2. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Практична робота №3

Тема 9. Основні фонетико-фонологічні процеси в системі вокалізму, консонантизму та складу в історичній діяхронії

Теоретична частина

1. Система голосних давньоукраїнської мови (XI-XIII ст.) у порівнянні з праслов'янською до VII ст.).
2. Система приголосних давньоукраїнської (XV-XVIII ст.)

Практична частина

Завдання 1. Подані слова поділіть на склади. Поясніть: а) у чому суть законів відкритого складу та звукового сингармонізму; б) які звуки могли бути складотворчими; в) чому межа складу в староукраїнській мові могла проходити і не після голосного; г) скількома і якими приголосними міг починатися склад. *сърдьце, съхноути, дьлгъ, вѣтръ, ходатаи, бѣдрость, острооугълъныи, щитьникъ, мѣстити, чета, отъчизна, недѣл", хлопоть, оумова, оувѣтъ, стрѣпътивыи, съгадька, съличьныи*. Довідка: щитьникъ – той, хто виготовляє щити; чета – загін; хлопоть – шум; оувѣтъ – утіха; стрѣпътивыи – лукавий; съгадька – договір, згода; съличьныи – подібний. (Крижанівська, 33-36; Павленко, С.30-34).

Завдання 2. У поданих словоформах розмежувати голосні повного творення та редуковані. Схарактеризуйте їх за фізіолого-акустичними ознаками. *тел#, тьл", лице, лиць (Р.в. мн.), чьтъца (Р.в. одн. від чьтъць), четьца, кошъ, къшь, потъ, пѣтъ (Р.в. мн. від пѣта)*. Довідка: четьца - четверта частина; кошъ - корзина; къшь - жереб; пѣта - пташка (Крижанівська, С.52-53).

Завдання 3. Прокоментуйте, якими голосними звуками розрізняються подані пари словоформ. *вира, вѣра; билъ, бѣлъ; милъ, мѣлъ; мелъ, м#лъ; живати, жѣвати; сель (Р.в. мн.), сѣлъ; рекоу, рѣкоу; чьсть, ч#сть; чоудо, ч#до; шить, шоутъ*. Довідка: *вира* - грошова пеня; *живати* - жити; *ч#до* - дитина (Крижанівська, С.63, С.46-47)

Завдання 4. Порівняйте пари слів і встановіть, які з них мають східнослов'янську вимову, а які – південнослов'янську. *адро, "дро; аице, "ице; аворъ, "воръ; аскъ, "скъ; арина, "рина; агодичи~, "годичи~; аблъко, "блъко*. Довідка: *"дро* - плід, *"скъ* - корзина; *"рина* - овеча шерсть; *агодичи~* - шовковиця (Павленко, С.44-45; Крижанівська 41-42; 48).

Завдання 5. Відтворіть праслов'янські архетипи поданих нижче слів. Прокоментуйте походження голосних звуків: *знати, даръ, соухъ, быти, вълкы, небо, лѣвъ, мѣра, море, мѣхъ, д@бъ, мѣгла, дес#тъ, пити*. (Крижанівська, с.29-42).

Завдання 6. До поданих слів подайте староукраїнські відповідники. Прокоментуйте співвідношення голосних звуків. *mǎrě, sǎlīs, lēnīs, sēmen, ēdmī, būdētī, zvērīs, kreivās*. Крижанівська 41-42).

Завдання 7. У запропонованій фразі назвіть усі приголосні звуки, схарактеризуйте їх за фізіолого-акустичними ознаками: ...и вышедше изъ града изъ корьстен деревл"не оубиша игор" и дружиною ~го (Лавр. літ.).(Крижанівська, С.192-193;195)

Лекція №7

Тема 10.Палаталізації приголосних та їх наслідки в українській мові. Фонетико-фонологічні зміни протоукраїнського періоду

План

1. Звукові зміни, пов'язані з постконсонантним [J]. Зміни в системі задньоязикових; свистячих, сонорних, проривних, сполуках кількох приголосних та губних із [J].
2. Палаталізація (перехідні пом'якшення) задньоязикових.
3. Часокількісне вирівнювання та монофтонгізація дифтонгів.
4. Фонетичні явища, зумовлені дією закону відкритого складу: втрата приголосних у кінці фінального складу; поява носових голосних (юсів); відновлення складотворчості [r] [L]; розвиток протези; спрощення в групах [dt], [[t]]]; змін сполук [gv], [kv], [hv].
5. Найголовніші зміни фонетико-фонологічної системи періоду розпаду праслов'янської мови (VI ст. н. е).

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Завдання для самостійної роботи (1 год; 1 бал)

1. Укладіть узагальнюючу таблицю «Наслідки 3-ох палаталізацій задньоязикових» із наведенням конкретних прикладів у словах.

Лекція №8

Тема 11. Фонетичні процеси протоукраїнського періоду (X-XI ст.). Зміни початкових [je] на [o]; зміни носових (юсів); ранні рефлекси «ятя»; розвиток повноголосся; рефлекси початкових *og та *ol; виникнення українського звука [r].

План

1. Визначальні фонетичні зміни протиукраїнського періоду. (VI- X- межа XI ст.).
2. Зміни початкового [Je] на [o]. (С.46)
3. Зміни носових (великого та малого юсів). (С.39-40;46-47)
4. Ранні рефлекси «ятя». (с.38;63).
5. Розвиток повноголосся. (48-49)
6. Рефлекси початкових *og, *ol.(49-50).
7. Виникнення українського звука [r]. (41,45,)

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Завдання для самостійної роботи (1 год; 2 бали)

1. Повідомлення на тему «Зміни носових голосних та їх наслідки у східнослов'янських діалектах. Ранні рефлекси «ятя». Явище повноголосся».
2. Зміна у східнослов'янських мовах звукосполучень *ор, ер, ол, ел, в оро, оло, ере, еле*.

Лекція №9

Тема 12. Історія праслов'янських зредукованих та віддзеркалення їх редукції й вокалізації в системі українського вокалізму та консонантизму; слабка і сильна позиція зредукованих; друге повноголосся.

План

1. Система голосних та приголосних фонем XI ст. (староукраїнського (давньоруського) періоду).
2. Подальші фонетичні зміни. Послідовність занепаду зредукованих. Слабка і сильна позиція зредукованих.
3. Друге повноголосся.
4. Наслідки занепаду слабких зредукованих і вокалізації сильних у фонетико-фонологічній системі української мови.
5. Зникнення дії закону відкритого складу; нові закони складоподілу.
6. Зміни в системі вокалізму.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Завдання для самостійної роботи (2 год; 1 бал)

1. Укласти словник слів, у яких відбиті наслідки історичних процесів зміни *dj, tj у східнослов'янських мовах.
2. Повідомлення на тему « Наслідки занепаду зредукованих голосних».(Крижанівська, С.56-63).

Практична робота №4.

Тема13. Основні напрямками становлення фонологічної системи української мови. Причини та наслідки палаталізації приголосних. Вправи на визначення слабкої і сильної позиції редукованих.

Теоретичні завдання.

- 1 Зміни праслав'янського [je] в о східнослов'янських мовах (с.46. Підручник Крижанівської)
- 2 Найдавніші зміни њ (с.47-48).
- 3 Палаталізація приголосних перед голосними переднього ряду.(Крижанівська, С.36-37)
- 4 Зміна у східнослов'янських мовах спільнослов'янських звукосполучень *ор, ер, ол, ел в оро, оло, ере, еле.*(С.
- 5 Зміни *dj, tj у східнослов'янських мовах.
- 6 Історія редукованих голосних [ъ],[ь].
- 7 Наслідки занепаду зредукованих голосних:
  - а. Зміна *ѡр, ѡл, ер, ел* між приголосними в *ор, ол, ер, ел*. Випадки вторинного повноголосся.
  - б Історія *ръ, лъ, рь, ль* між приголосними в давньоруській мові.
  - в.Поява закритих складів, утворення випадних *о, е*, подовження *о, е*, перехід *о, е* в *і*.
  - г.Поширення в більшості українських говорів на місці давніх *о, е* в ново закритих складах *і*. Чергування *о, е* з *і*.
  - д. Поява приставного *і* перед *р, л, м*.
  - е.Поява вставних *о, е* в кінцевих складах слів між приголосними.
  - Є. Спрощення нових груп приголосних.

Практично в аудиторії:

1. Укажіть на різні типи пом'якшення задньоязикових у наведених словах і поясніть історичну причину цих чергувань.
Стъготи - стъжка, стъгати - стъза, зорокъ - съзьцати, льгота - польза, ликъ - лице, скука - скуцѣ, рогъ - рози, вълкъ - вълчкъ.(Крижанівська С.С.37)
2. Поясніть, на місці яких приголосних уживаються шиплячі в поданих словах:
Сѣча, плачу, мажу, ночь, пишу. .(Крижанівська С.С.37)
3. Від поданих гіпотетичних праслов'янських форм утворіть відповідні форми слів давньоруської і старослов'янської мов.
*vorna, *norvos, *kolti, *serda, *zolto, *borda, *solta
*korva, *storna, *storgja, *morzos, *sormos.(С.33. Крижанівська).
4. Визначте слабку і сильну позицію зредукованих. З'ясуйте зміни позицій њ і ь у різних формах того ж самого слова або у споріднених морфемах
Сѣто - сѣтънь - сѣтънь. Купецъ - купьца, швьць - швьца, днь - дьнс.(Крижанівська. С.53).

Завдання додому: (2 год; 1 бал)

1. Відтворіть праслов'янські архетипи до наведених

д.-р.

ст.-слов.

черєво чръво
городь градь
среда срьда

2. Поясніть історичну природу чергування **о, е** з нульовою фонемою.
Посол - посла, творець - творця, палець - пальця, замок - замка, осел - осла.
3. З'ясуйте, на місці якого давнього голосного виступає **і** в українській мові. Подані слова запишіть по-давньоруськи.
Хліб, осінь, діло, кінь, сніг, білка, піч, сіно, дід, осінь.
4. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається чергування **о, е** з **і** в закритих складах.
Атом, жетон, земель, мороз, через, шофер, гребець, вогонь, солод, орел, шовк.
5. Поясніть історичні умови чергування:
Кров – кривавий, глотка – глцати.
6. Українські слова запишіть давньоруською мовою, з'ясуйте походження голосного **е**:
Село, земель, день, кінець, шести.

Література:

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962. – с. 89-148
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко О.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980. – § 3-5; 11-14; 19-25
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка. – 1979
4. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
5. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/)

Лекція №10

Тема 14. Завершення формування фонологічної системи української мови (XII – XIV ст.ст.). Утрата звука, який позначався «ятем»- дифтонгом [ie]; поява українського [и]; зміна [e] на [o] після шиплячих та [j].

План

1. Історія «ятя». Поступове перетворення «ятя» на [і]. Діалектичні варіанти його вживання.
2. Поява українського звука [и].
3. Зміни [e] на [o] після шиплячих та [j];
4. Основні особливості фонетичної системи української мови. (XI-XIV ст.).

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979

4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматика української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматика : навч. посіб. / О.І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/

Практичне заняття №5-6

Тема 15-16. Історичні пояснення питань фонетики та орфографії української мови. Причини виникнення асиміляції і дисиміляції в українській мові.

Теоретичні завдання

1. Наслідки занепаду слабких **ь, ъ** у системі приголосних:
  - Асимілятивні і дисимілятивні процеси.
  - Подовження приголосних.
  - Ствердіння приголосних.
2. Історія шиплячих і **ц**.
3. Лабіалізація звука **е** (зміна **е** в **о** після шиплячих та **й**).
4. Протетичні приголосні.

Практично в аудиторії:

1. Від поданих давньоруських форм утворіть сучасні українські та з'ясуйте появу вставних **о, е** у цих словах.

Бобрь - бобра, вѣтръ - вѣтра, огонь - огни, свекръ - свекра, земля - земля.

Чому у словах **поросль** і **Александръ** немає вставних **о, е**?

2. Наведені нижче слова запишіть по-давньоруськи. З'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися у звуковому складі українських слів, поясніть причини цих змін.

Місце, тижневий, кожний, вісник, пізно, масний, усний, корисний.

3. Наведені українські слова запишіть давньоруською мовою. Поясніть походження **и** в українській мові.

Зима, риба, мило, дим, нива, чотири.

Завдання додому:

1. Відтворіть давньоруські форми до поданих нижче українських слів. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися в них у процесі формування української мови.

Судья, радість, б'ю, весілля, зілля, знання.

2. Запишіть по-українському наведені давньоруські слова. Прокоментуйте фонетичні зміни, засвідчені у них, і причини цих змін.

Пьшено, четыри, тьрнь, съчастье, льба, ѡго, стькло, кьто, ручьникъ, мѣрочьникъ.

3. Подані нижче слова запишіть по-давньоруськи і поясніть історичні умови зміни **е** на **о** та збереження **е**.

Шовк, чорний, чоловік, вечеря, шести, чотири, четвертий, на щоці, йому.

Завдання для самостійної роботи (2 год 1 бал)

1. Укласти словник слів, у яких відбито наслідки історичного розвитку в системі шиплячих фонем та фонем [и].

Література:

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. – К., 1962. – с. 149-181

2. Булаховський Л.А. З історичних коментаріїв до української мови (протетичні приголосні) // Мовознавство. – т. ІХ. – с. 61-64
3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980. – § 33, 36, 37, 40-42
4. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка. – 1979
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І.Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с. http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/

Семінар №1

Тема 17. Історична фонетика

1. Структура складу і слова в праслов'янській та давньоукраїнській мовах.
2. Фонетичні закони давньоукраїнської мови: закон відкритого складу та закон складового сингармонізму. Принцип висхідної звучності. Назвіть основні процеси у фонетичній системі давньоукраїнської мови, зумовлені дією цих законів.
3. Система голосних давньоукраїнської мови, їх походження.
4. Система приголосних давньоукраїнської мови, їх походження.
5. Вживання голосних звуків у давньоукраїнській мові. Обмеженість їх вживання на початку слова.
6. Охарактеризуйте закон складового сингармонізму та причини появи м'яких приголосних звуків.
7. Що собою являє перше перехідне пом'якшення задньоязикових? Сформулюйте причини й умови, за яких воно відбувалося.
8. Охарактеризуйте друге перехідне пом'якшення г, к, х. У яких морфологічних формах найчастіше відбувалося це фонетичне явище?
  1. З'ясуйте явище третього перехідного пом'якшення задньоязикових приголосних.
  2. Сформулюйте закони усіх трьох перехідних пом'якшень задньоязикових. Встановіть їх хронологію.
  3. Назвіть наслідки першої, другої та третьої палаталізацій в давньоукраїнській та сучасній українській мовах. Розкрийте діалектичний зв'язок фонетичних явищ із морфологічними.
  4. Поясніть явище повноголосся, час і причини його появи в давньоукраїнській мові.
  5. Порівняйте відповідники східнослов'янського повноголосся в інших давніх та сучасних слов'янських мовах.
  6. Що таке друге повноголосся? Різниця між умовами й часом появи першого та другого повноголосся. 4.
  7. Зміна сполучень -ор-, -ол- перед приголосними (на початку слова).
  8. Поява сполучень -оло- та -еле- (полова, молоко, шолом; ожеледь, пелена, шелест). Особливості їх виникнення.
  9. Загальна характеристика носових голосних праслов'янської мови. Причини їх появи в праслов'янській мові.
  10. Хронологія й протікання процесу деназалізації голосних.
  11. Зміни в системі голосних давньоукраїнської мови у зв'язку з процесами деназалізації. Характеристика чергувань сучасної та давньоукраїнської мови, зумовлені деназалізацією.
  12. Походження давньоукраїнських зредукованих голосних та їх фонематична характеристика.
  13. Позиції голосних зредукованих, їх особливості.
  14. Характеристика сполучень ър, ър, ъл, ъл, рь, рь, ль, ль між приголосними. Їх рефлексії в давньоукраїнській та сучасній українській мовах. Виникнення звукосполучень [ри], [ли] між приголосними.
  15. Історія зредукованих [ы] та [и]. Напружені ъ та ь.
  16. Основні наслідки занепаду зредукованих у системі голосних. Різниця між вставними та випадними [о], [е].
  17. Основні наслідки занепаду зредукованих у системі приголосних давньоукраїнської мови.

18. Спрощення в групах приголосних давньоукраїнської та сучасної української мови.
19. Асимілятивні та дисимілятивні процеси в системі приголосних давньоукраїнської мови.
20. Зміни губних та інших приголосних після занепаду зредукованих.
21. Дайте загальну характеристику лабіалізації етимологічного та секундарного [e]. Хронологічні рамки цього процесу.
22. Поясніть випадки відсутності переходу [e] в [o] після шиплячих та [j] в словах на зразок книжечка, чашечка, щоці, бджолі тощо.
23. Історія етимологічних [i] та [ы].
24. Поясніть явище зміни звукосполучень [гы], [кы], [хы] в [гі], [кі], [хі].
25. Історія звука [h]. Рефлексії [h] у східнослов'янських мовах та говорах української мови.
26. Ствердіння приголосних перед [e] та іншими голосними. Різноманітне трактування процесів депалаталізації.
27. Перехід подовжених [o], [e] в [i].
28. Зміни [o] в [a] (гармонійна асиміляція) та [e] в [a].
29. Зближення голосних [o] та [y]. Втрата початкового голосного.
30. Зміна [л] на [j]. Особливості цього процесу в літературній мові та говорах української мови.
31. Історія шиплячих. Їх походження й особливості.
32. Історія свистячих африкат [ц] та [дз].
33. Історія звуків [г] та [г'].
34. Історія звука [ф].
35. Протетичні приголосні. Епентетичний [л].
36. Процеси ствердіння приголосних української мови.
37. Подовжені приголосні.
38. Історія звука [i].
39. Історія звука [и].
40. Походження звука [e].
41. Походження звука [o].
42. Звук [y] в українській мові.
43. Походження звука [a].

Тема 18 (2 год) МКР №1

Завдання для самоконтролю за Змістовим модулем №2 (2 год 1 бал)

1. Визначте та проаналізуйте дві найважливіші звукові зміни раннього праслов'янського періоду, які вплинули на формування системи голосних праслов'янської мови.
2. Доведіть на конкретних прикладах, що система організації складів праслов'янської мови відрізнялася від характеристики складів сучасної української мови.
3. Обґрунтуйте збереження слідів давніх праслов'янських фонетичних процесів, пов'язаних із дією закону відкритого складу, в сучасній українській мові.
4. Виконайте завдання зі сторінки № 40 посібника Л.Павленко.

Лекція №11 Змістовий модуль №3

Тема 19. Історична грамати́ка як галузь історії мови

План

1. Предмет і основне завдання історичної морфології.
2. Причини і напрями змін морфологічної системи мови.
3. Граматичні класи слів (частини мов) найдавнішого слов'янського та новочасних періодів.
4. Історія становлення відмінюваних (імена та дієслова) та невідмінюваних слів.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична грамати́ка української мови. – К., 1962

2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №12

Тема 20. Становлення іменникової системи української мови

План

1. Поняття граматичної категорії.
2. Основні граматичні категорії іменника в історичній динаміці. Формування граматичної категорії роду іменників.
3. Три граматичних категорії числа. Завершення категорії двоїни.
4. Становлення категорії істот-неістот.
5. Становлення парадигми відмінків української мови.

Рекомендована література за списком до попередньої лекції

Лекція №13

Тема 21. Перебудова давньої системи відмінювання іменників.

План

1. Типи відмінювання у іменниковому словотворенні спільнослов'янського періоду (п'ять основних суфіксів на голосний та чотири на приголосний).
2. Історія становлення сучасної української системи відмінювання іменників. Причини перебудови старої системи відмінювання.
3. Перегрупування іменників у 4 типи відмінювання. Становлення форм однини та множини сучасних типів відмінювання.

Рекомендована література за списком до лекції №10

Практичне заняття №7

Тема 22. Становлення основних морфологічних ознак іменника

Теоретичні завдання

1. Предмет і завдання історичної морфології. Іменник.
2. Іменник. Багатотипність відмінювання іменників давньоруської мови.
3. Витворення сучасних відмін іменників української мови.

Практично в аудиторії:

1. Укажіть, за допомогою яких суфіксів і від яких частин мови утворені наведені нижче іменники.

Мирь, пѣснь, правдѣльникъ, купець, писарь, жьньць, шило, дарь, дружина, учитель, пирь.

2. Яких змін зазнали іменники після занепаду редукованих?

Дарь, пирь, мирь, голубь, степь, сьрдьце.

3. Визначте морфологічний склад поданих нижче слів в давньоруській і в українській мові.

Мирь, брань, житиє, пѣснь, паробькъ, пѣтица, повѣсть, робочичь, пьрстьнь.

4. Розподіліть за давніми основами (типи основ) давньоруські іменники.

Земля, вода, ночь, свєкры, воль, любви, душа, сынъ, конь, женихъ, путь, чюдо, поле, небо, сѣмА, тьсть, лось, зАть, печаль.

5. Поставте наведені іменники в родовому відмінку однини в давньоруській й сучасній українській мові.

Сынъ, роботъникъ, братъ, мирь, конь.

Поясніть виникнення паралельних відмінкових закінчень у родовому відмінку іменників II відміни.

6. З'ясуйте давню основу наведених нижче іменників, укажіть, до якої відміни вони належать у сучасній українській мові.

Око, днь, снь, дѣтА, буку, поле, мисль, мышь, мати, чюдо, пѣснь, насипь.

Поясніть причину об'єднання іменників у чотири відміни в сучасній українській мові.

Завдання додому: (4 год; 2 бали)

1. Поясніть походження вживаних у сучасній українській мові відмінкових закінчень орудного відмінка множини.

Плечами – плечима – плечми, грошима – грішми, конями – кіньми, гостями – гістьми.

2. Зробіть морфологічний аналіз іменників.

Я рославна рано плачєть в Путивль на забралъ. Глѣбу же убьєну бывию и повержену на брезъ двѣма колодами.

3. Запишіть по-давньоруському і визначте давню основу поданих іменників. До якої відміни вони належать у сучасній українській мові?

Полк, вівця, гість, дочка, любов, ім'я, путь, порося, степ, берег, дім, мед, мати, тесть, око, село.

4. Утворіть давньоруські і сучасні українські форми родового, давального і місцевого відмінків однини. Поясніть шляхи розвитку сучасних відмінкових закінчень.

Земля, муха, рука, слуга, дорога.

5. Запишіть давньоруською мовою наведені словосполучення і поясніть причини історичних змін у флексіях сучасної української мови.

Два воли, два коня, два поля, два дні, дві ночі, дві мухи, дві руки.

Практичне заняття №8-9

Тема 23-24. Характеристика постання найскладніших відмінкових закінчень СУЛМ

Теоретична частина

1. Іменники *jā-основ.
2. Іменники *ǫ, *jǫ-основ.
3. Іменники *ŭ-основ. 4. Іменники *ī-основ.
5. Іменники *ĭ-основ.
6. Іменники з основами на приголосний.
7. Історія формування сучасних відмін іменників.

Практична частина

Завдання 1. Визначте, до якого типу відмінювання належать іменники жіночого роду староукраїнської мови. мати, поугы, лютыни, прядь, страда, рѣпа, стати", дъчи, плоты, вол", оутварь, свобода, вира, кърмл", добрыни, мысль, тьска, пора, соуша, св"тыни, людии, простыни. Довідка: поугы – кружок, кулька; лютыни – кривизна; плоты – плотва; оутварь – спорядження; добрыни – добротворець; простыни – простота.

Завдання 2. Визначте, до якого різновиду (твердого / м'якого) відмінювання *ā, *jā-основ належать подані іменники. пен", ловитва, пол"на, пословица, строу", чаша, "ра, со", сова, р#са, погон", жел", пьр", кроупица, таина, сѣдина, жила, ловл", роща, оулица, кроупа. Довідка: пен" – страта; "ра – весна; жел" – туга; пьр" – суперечка.

Завдання 3. Визначте, до якого різновиду (твердого/м'якого) відмінювання *ō, *jō-основ належать подані іменники: берегъ, бережьць, возъ, клювъ, ключь, сълоучаи, кремль, оужасъ, врачъ, дъждь, шьвѣи, рыбарь, овсьъ, ростъ, рубежь, свѣтъ, пепель, лоубь, хрьбьтъ, досоугъ. Довідка: шьвѣи – швець; лоубь – кора липи.

Завдання 4. Визначте, до якого типу відмінювання належать подані іменники чоловічого роду. кроугъ, медь, сынъ, ледь, бѣгоунъ, коробъ, шьвъ, хвостъ, волъ, върхъ, поль, горохъ, оумъ, троудъ, оль, солодь, по"съ, пластъ, миръ, вьсадъникъ. Довідка: поль – половина; оль – пиво; солодь – пророслі зерна.

Завдання 5. Визначте, до якого типу відмінювання належать подані іменники чоловічого роду. чьръвь, боль, з#тъ, смьрчь, скобль, гридь, соупьръ, гвоздь, корабль, въпр#жь, жоуравль, вькоушь, навь, оброчъ, платежь, гноушь, господъ, стьбль. Довідка: боль – хворий; смьрчь – кедр; скобль – ніж; гридь – воїн; соупьръ – суперник; въпр#жь – ярмо; вькоушь – укус; навь – мертв'як; гноушь – сором.

Завдання 6. Визначте, до якого типу відмінювання належать подані іменники чоловічого роду. чьтъць, "чьмы, карась, домъ, дѣтина, коубъ, теча, коваль, ломоть, крем#, оубиица, "ръ, черевикъ, сирота, тать, върхъ, чьтъчии, оуноша, оукладъ, корень. Довідка: теча – бігун; крем# – кремій; "ръ – гнів; тать – злодій; чьтъчии – церковний читач; оукладъ – данина.

Завдання 7. Визначте, до якого типу відмінювання належать подані іменники середнього роду. рыло, плем#, коур#, чоудо, плече, чело, письм#, число, рам#, слово, просо, небо, поллом#, берем#, чаши~, щен#, тѣло, крыльце, коло, знам#. Довідка: письм# – буква; рам# – плече; поллом# – полум'я; чаши~ – чаша.

Завдання 8. Староукраїнські іменники соуди", строу", земл", вельможа, доуша, ноша належали до іменників, що мали однакову систему відмінкових закінчень. Поясніть, у зв'язку з чим у сучасній українській мові парадигми цих іменників набувають диференційних ознак. **Завдання 9.** Іменники сучасної II відміни в давальному відмінку однини мають паралельні закінчення (-у, -ові: батьку – батькові, сину – синові). Прокоментуйте, чим це зумовлено, і проілюструйте це явище за допомогою власних прикладів.

Завдання 10. Іменники ніч, тінъ, сіль, піч запишіть староукраїнською мовою у формах орудного відмінка однини. Поясніть фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 11. Іменники кінъ, гість, запишіть староукраїнською мовою у формах родового відмінка множини. Поясніть фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 12. Прокоментуйте особливості українських прізвищ Колесник, Колісник. Яке граматичне явище вони засвідчують?

Завдання додому (4 год; 2 бали)

Завдання 1. Іменники нога, рука, книга, мука запишіть староукраїнською мовою у формах давального відмінка однини. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 2. Іменники вовк, друг, пастух, птах, луг, бог, лук запишіть староукраїнською мовою у формах кличного відмінка множини. прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 3. Із поданих контекстів випишіть усі іменники. Схарактеризуйте їх за схемою: а) початкова форма; б) тип відмінювання; в) основа; г) рід; г) число; д) відмінок; е) назва істот / неістот. томъ лѣтѣ вода б#ше велика въ волховѣ. а снѣгъ лежа до "ковл" дьн" а на осень уби морозъ вьрьшь всю. и озимицѣ и бы голодь и черезъ зимуо рьжи осьминка по полоугривнѣ (Нов. літ.); стрыи ти оумерль а по ольга ти послали а дружина ти по городьмъ далече а кн#гыни сѣдять въ изоумлѣньи съ дѣтьми (Іпат. літ.); печаль жирна тече средь земли роускыи а кн#зи сами на себе крамолоу коувахоу а поганьи сами победами нарищоуше на роуською землю (Слово).

Лекція №14

Тема 25 Історія займенника як частини мови

План

1. Становлення лексико-граматичного класу слів-займенників.
2. Групи особових займенників.
3. Розряди за значенням неособових займенників.
4. Особливості відмінювання особових займенників.
5. Відмінювання неособових займенників.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №10

Тема 26. Відмінювання особових та неособових форм займенників

Теоретична частина

1. Історія форм особових і зворотного займенників.
2. Історія форм предметно-особових займенників.
3. Історія форм неособових займенників.

Практична частина

Завдання 1. Особовий займенник **я** запишіть староукраїнською мовою у формі давального відмінка однини. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 2. Прочитайте та перекладіть подані контексти. Зробіть певні висновки щодо функціонування зворотного займенника у староукраїнській та сучасній мовах. и возьмоуть на с" пруть~ младо~ и бьють с" сами и того с" добьють ~два слхзоуть ли живи (Лавр. літ.); быша с" днь быша с" другыи (Слово).

Завдання 3. Предметно-особові займенники **він, вона, воно** запишіть староукраїнською мовою у формах називного та родового відмінків однини. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 4. Предметно-особовий займенник **він** запишіть староукраїнською мовою у формах орудного та місцевого відмінків однини. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 5. Визначте розряд неособових займенників (присвійні, вказівні, питальні, означальні, заперечні, неозначені). Розподіліть їх залежно від твердої / м'якої системи відмінювання. ть, та, то; иже, "же, ~же; мои, мо", мо~; чьто; онь, она, оно; овь, ова, ово; кьто;

нашь, наша, наше; чьи, чь", чь~; кьи, ко", ко~; какъ, кака, како; самъ, сама, само; инъ, ина, ино; свои, сво", сво~; вашъ, ваша, ваше; вьс"къ, вьс"ка, вьс"ко.

Завдання 6. Із поданих контекстів випишіть усі займенники. Схарактеризуйте їх за схемою: а) початкова форма; б) розряд; в) рід (якщо є); г) число (якщо є); г) відмінок. рече же имъ ольга люба ми ~сть рѣчь ваша (Лавр. літ.); а надѣюс" на богъ и на т" и сто"ль бы за м" во мою обиду 24 (Іпат. літ.); молис" за ны и за м" раба тво~го нестора (Патерик); вы же аще розоумѣше послоуша~те то и господь помилоу~тъ вы и ангелы помогоуть вы (Палея); и рече моусии къ нимъ кѣто мы ~сми "ко рѣпъщете на ны не на ны ~ рѣпътани~ ваше (Зб. Св. 1073 р.).

Завдання додому (4 год; 2 бали)

1. Визначте розряди давньоруських займенників:
Вѣ, ны, азъ, ть, то, та, онъ, оно, она, и, ю, А, овъ, ово, ова, кѣто, никѣто, нѣкѣто, вьсь, вьсе.
2. Зробіть морфологічний аналіз займенників.
Ми великий князь Витовтъ дали есмо нашу грамоту бедриху. Што держить от насъ двѣ селищи.
3. Провідмініайте давньоруський займенник онъ і сучасний український **він**. Поясніть утворення відмінкових флексій у сучасній українській мові і причину утворення суплетивних форм.

Лекція №15

Тема 27. Основні етапи постання сучасної прикметникової системи.

План

1. Виділення прикметника із системи слів-імен спільноіндоєвропейської мови-основи. Аргументи щодо існування однакової морфологічної структури іменників та прикметників.
2. Групи давньоруських прикметників за структурою та граматичними ознаками (іменні (короткі, не членні) та займенникові (повні, членні).
3. Становлення стягнених форм прикметників.
4. Становлення відмінкових форм прикметників.
5. Ступенювання якісних прикметників. Утворення вищого ступеня порівняння (компаратив) прикметника.
6. Утворення найвищого ступеня порівняння прикметників (суперлатив).

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1

10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №11

Тема 28. Історія становлення прикметників

Теоретичні завдання

1. Історія іменних прикметників.
2. Історія займенникових прикметників.
3. Історія ступенів порівняння прикметників.
4. Історія форм прикметників.
5. Нечленні прикметники.
6. Членні прикметники.

Практично в аудиторії:

Завдання 1. Від коротких прикметників утворіть повні форми. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися в історії повних прикметників.

Добръ, добро, добра; великъ, велико, велика; малъ, мало, мала; сухъ, сухо, суха.

Завдання 2. Провідмініайте в однині, множині і двоїні:

Смѣлая сестра, добра жена, высокъ домъ.

Завдання 3. Яка словотворча особливість об'єднує подані староукраїнські прикметники? Відповідь обґрунтуйте. бѣль, глоухъ, гърдь, жьльть, слѣпъ, нѣмъ, нагъ, чистъ.

Завдання 4. Визначте спосіб творення прикметників. праведьный, мастить, бѣднь, при"тънь, тьрпѣливъ, "довить, послѣднь, безгрѣшнь, соуздьний, оубогыи, оузъкъ, воловьнь, полотнь, любимъ, кѣн#жь, крѣвавъ, львовъ, зми~въ, стоуднь, кожанъ, сестринъ, завѣтръный, надгробъный.

Завдання 5. Від поданих староукраїнських іменників утворіть прикметники. Зробіть висновки щодо їх способу творення. крыло, вчера, рѣчь, даль, во~вода, петръ, обида, зело, коза. Завдання 6. Подайте староукраїнські словозмінні парадигми іменних (нечленних) прикметників. простъ, проста, просто; лють, люта, люто; чюжь, чюжа, чюже; липовъ, липова, липово; леб"жь, леб"жа, леб"же.

Завдання 7. Прикметники *дорогий, великий, сухий, високий, легкий, глухий* запишіть староукраїнською мовою в нечленних формах місцевого відмінка однини. Прокоментуйте фонетичні явища, які вони засвідчують.

Завдання 8. Подайте староукраїнські словозмінні парадигми займенникових (членних) прикметників: лѣпыи, лѣпа", лѣпо~; правый, права", право~; лѣтъный, лѣтън"", лѣтън~. Завдання 9. Від поданих іменних прикметників утворіть займенникові (усіх родів). Проілюструйте процес становлення сучасних прикметникових форм. синъ, орьль, часть, тѣснь, пѣшь, бѣдръ.

Завдання 10. Яке граматичне явище засвідчують сучасні присвійні прикметники на зразок *батьків, тітчин, географічні назви Фастів, Лозова, прізвища Конашевич, Шашкевич*? Завдання 11. Прокоментуйте наявність різних прикметникових форм у контексті: *На козакові шати дорогії – Три семиразі лихії... Постоли в'язові, а онучі китайчані – щирі, жіноцькі, рядняні.*

Завдання 12. Від поданих староукраїнських прикметників утворіть форми вищого та найвищого ступенів порівняння. Визначте особливості утворення вищого ступеня порівняння. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися. малъ, великъ, вьськъ, хоудъ, тяжькъ, добръ, миль, старъ, тьльсть, моудръ.

Завдання додому (2 год; 2 бали)

Завдання 1. Із поданих контекстів випишіть усі прикметники. Схарактеризуйте їх за схемою: а) початкова форма; б) розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний); в) форма (членна, нечленна); г) рід; ґ) число; д) відмінок; е) ступінь порівняння (якщо є). хотѣль быхъ ѣхати на вежа половьцьки" а отьцы наши дале соуть. а иныхъ старшишихъ неть а мы боудева за старшиша" (Іпат. літ.); а городовъ оу роуськои земли новыхъ не ставите а крем#нець держати юрию наримоньтовичю оть кн#зии литовьськихъ (Грам. 1352 р.); се же слышаль папезъ римський похоули тѣхъ иже рьпъщоуть на книги словеньски" река да с" исполнить книжно~ слово (Лавр. літ); кѣто ми ближни тотъ добръ (Іпат. літ.).

Завдання 2. Морфологічний розбір іменників і прикметників. Не лѣпо ли ны бѣшеть, братіє, начѣти старыми словесы трудныхъ повѣстїи о пѣлку Игоревѣ, Игорѣ Свѣтъславича?

Лекція №16

Тема 29. Історія українського числівника

План

44. Становлення числівника як частини мови.
45. Групи за граматичними ознаками числівників першого десятка.
46. Творення числівників другого десятка.
47. Становлення форм числівників 20, 30, 50-80.
48. Етимологія числівника 90.
49. Особливості становлення та відмінювання числівників – назв сотень.
50. Творення складних та складених числівників.
51. Формування дробових та збірних числівників.
52. Історія становлення форм порядкових числівників.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматика української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматика : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №12

Тема 30. Формування числівника в українській мові

Теоретична частина

1. Прості числові назви.
2. Складені числівники.

Практична частина

Завдання 1. Проілюструйте становлення сучасних українських числівникових форм *вісімнадцять, тридцять, сімдесят, двісті, шістсот, півтора, півтораста*. Прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися.

Завдання 2. У поданих контекстах поясніть значення підкреслених слів. До якої частини мови вони належать? Відповідь обґрунтуйте. тамо мьного зла сотвориша половьци вз"ша доушь боле~ тьмы а ины" изсѣкоша (Пат. літ.); оу роуськомъ правѣ сѣдять кмети и оу зємьскомъ и сѣ тѣхъ брали ~сми и сѣ подимъ" по колодѣ овьса (Грамм. 1386 р.).

Завдання 3. Подані слова запишіть староукраїнською мовою в поєднанні з числівником *два*. Зіставте сучасні та давні форми. Прокоментуйте фонетичні та граматичні процеси, що відбулися. *Вікно, село, відро, око, плече, вухо, серце, поле, болото, мило*.

Завдання 4. До наведених староукраїнських словосполучень подайте відповідні сучасні. Прокоментуйте зміни. *дѣва моужа, дѣвою моужоу, дѣвѣма моужема; дѣвѣ нивѣ, дѣвою нивоу, дѣвѣма нивама; дѣвѣ лици, дѣвою лицоу, дѣвѣма лицема; три~ сынове, трии сыновѣ, трѣмъ сынѣмъ, три сыны, трѣми сынѣми, трѣхъ сынѣхъ; три погыбѣли, трии пѣтиць, три окѣна, трии окѣнѣ; чѣтыре голоуби~, чѣтырѣ голоубии, чѣтыри озера, чѣтырѣхъ озерѣхъ*.

Завдання 5. У староукраїнській мові числівники *три і чотири* у формах орудного відмінка мали однакові закінчення (трѣми, чѣтырѣми). Прокоментуйте фонетичні процеси, що спричинили диференціацію цих відмінкових закінчень.

Завдання додому (4 год; 2 бали)

Завдання 6. До наведених староукраїнських словосполучень подайте відповідні сучасні. Прокоментуйте зміни. *п#ть лоучинѣ, п#тию лоучинѣ; шесть роубль, шести рубль; семь ороудии, (о) семи ороудии; осьмъ окроугѣ, осьми окроугѣ; сорокъ мѣшѣкъ, (въ) сороцѣ мѣшѣкъ; дев"носѣтъ гривнѣ, дев"носѣтъмъ гривнѣ*.

Завдання 7. Прокоментуйте наявність паралельних сучасних форм непрямих відмінків *числівників п'ять, дванадцять, двадцять*.

Завдання 8. Із поданих контекстів випишіть усі числівники. Схарактеризуйте їх за схемою: а) початкова форма; б) розряд за значенням (кількісний, порядковий); в) різновид за будовою (для кількісних); г) рід (якщо є); ґ) число (якщо є); д) відмінок. *п#ть талантѣ ми ~си предалѣ се друогоу п#ть талантѣ приобрѣтохѣ ими (Остр. Єв.); съ каждого кмета по дѣва гроша широки" оу кн#жоу комороу давати (Грам. 1377 р.); има ~тъ давати сѣтъ грошиковѣ малыхѣ (Грам. 1407 р.); и оставили ~сми воитка при соулимовѣ бо воитекъ за друогоу половиною далѣ М копѣ (Грам. 1412 р.); продалѣ моужѣ мои овецѣ дес"тъ и заразѣ ти~ коупѣ оусе тобѣ отдалѣ (Полт. акт.)*.

Лекція №17

Тема 31. Система дієслівних форм у різні історичні періоди розвитку української мови

План

1. Історія дієслова.
2. Чотири тематичні класи дієслів із основами теперішнього часу.
3. П'ятий нетематичний клас особових дієслів.
4. Класи дієслова за основою інфінітива.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматика української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматика : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoj_movy/)
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969

11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №18

Тема 32. Історія становлення особових дієслівних форм часу в дійсному способі

План

1. Історична динаміка граматичної категорії часу дієслів.
2. Зміни у формах теперішнього часу .
3. Форми минулого часу : аорист, імперфект, перфект, плюсквамперфект.
4. I та II майбутній час дієслів.

Рекомендована література

- 1.Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
- 2.Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №13-14

Тема 33-34. Історія граматичної категорії часу

Теоретичні завдання

1. Форми дієслів у давньоруській мові.
2. Класи дієслів.
3. Часові форми дієслів у давньоруській мові.
4. Історія теперішнього часу.
5. Історія форм минулого часу.
6. Історія майбутнього часу.

Практично в аудиторії:

Завдання 1. Назвіть, які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива, а які – від основи теперішнього часу. Проілюструйте твердження.

Завдання 2. Від дієслів родити, бути, любити утворіть форми сигматичного аориста в однині, множині і двоїні.

Завдання 3. Утворіть усі форми перфекта від дієслова плести.

Завдання 4. Як утворився минулий час у сучасній українській мові? Чому він має родові, а не особові форми?

Завдання 5. Розрізніть аорист та імперфект. Визначте особу і число.

Єще изволихомъ и избрахомъ себѣ два дни. Помняшетъ бо речъ первыхъ временъ усобицѣ, тогда при Олзѣ гориславичи свяшется и растяшетъ усобицами погибашеть жизнь дождьбожа внука.... И живяху в мирѣ поляне, и деревляне, и сѣверь, и радимичи, вятичи и хорвате.

Завдання 6. Визначте граматичне значення особи і числа поданих слівформ. На їх основі представте парадигму теперішнього – простого майбутнього часу в староукраїнській мові. До кожної зі слівформ подайте форму інфінітива. снкоуть, бережета, двинеть, оумн~мъ, рнжеши, пою, крыю, ход"ть, лов"ть, велите, ѣдите, мажоу, говорить, водиши, ры~ши, пьруть, кричиши, можевн, бежата.

Завдання 7. Подані дієслова поставте в усіх можливих часових формах. Змініть за особами і числами. Прокоментуйте особливості творення часових форм та особливості словозміни. порвати, говорити, слоужити, свистѣти, заховати, вести, поустити, гадати, мыти, вкоусити.

Завдання 8. Визначте часове значення дієслівних форм. тогда вѣступи игоръ кѣн#зъ вѣ златъ стремь и поеха по чистому полю (Слово); дулѣби живяху по бугу а улучи тиверьце сѣд"ху по днѣстру (Повість); вѣ се лѣто рекоша дружина игореви отроки свѣннльжи изодѣлис" сущъ оружьемъ. шель ~си былъ на стры" своего а дружина сему смѣ"тися начьнуть (Лавр. літ.); възлелѣи господине мою ладу кѣ мѣнѣ а быхъ неслала кѣ нему слезъ на море рано (Слово); хрестъ ~сте были цѣловали (Іпат. літ.); хот# бы трие человѣци сѣдили на лану (Грам. 1386 р.); и не всхотѣша половци мира и ступиша половци воючи (Лавр. літ.).

Завдання додому (4 год; 4 бали)

1. Пояснить утворення сучасних форм дієслів майбутнього часу: *писатиму, їстиму, нестиму, ловитиму*.

2. Із поданих контекстів випишіть усі дієслівні форми. Схарактеризуйте їх за схемою: а) початкова форма; б) вид (доконаний, недоконаний); в) час (теперішній, минулий (аорист, імперфект, перфект, плюсквамперфект), майбутній (простий, передмайбутній, складений); г) особа; д) рід (якщо є). поча кн#жити игоръ по ользѣ. вѣ се же врем# поча царьствовати косянтинѣ. и деревл"не затвориша с# отъ игор" по ольговѣ смерти (Лавр. літ.); то мы братия поразоумн~мъ и послоуша~мъ разоумными оушима (Зб. Св. 1073 р.); а ~жели самъ нездоужаль то слоугоу паробка послалъ (Літ. Сам.); а се вы повѣдаю дѣти мо" троудъ свои оже с"~смь троужаль (Повч. Мон.); коли пожреть синица орьла коли камени~ възспавлетъ по водѣ и коли иметь свини" на блѣкоу ла"ти тогда безоумныи оумоу наоучитьс" (Сл. Дан. Зат.); толи не боудеть междуо нами мира ~лико камень начнетъ плавати а хмель почнетъ тоноути (Лавр. літ.); земл" роуська" расплодила с" и розмогла вѣ братолюбии кн#зии (Іпат. літ.); отроч# же рост"ше кѣрмимъ родителема своима (Усп. зб.); и исполчишас" роусь и бысть сѣча велика и одолѣ св"тославъ и бѣжаша грыци (Лавр. літ.); а оже боудоуть сѣ нимъ крали и хоронили то всѣхъ выдати (Рус. Пр.).

Лекція №19

Тема 35. Історія становлення особових дієслівних форм

План

1. Категорія особи дієслів.
2. Історичні зміни форм особових дієслів.
3. Динаміка категорії способу дієслів у теперішньому часі.
4. Форми минулого часу .

Рекомендована література

- 1.Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П, Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980

3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №20

Тема 36. Незмінні неособові дієслівні форми

План

1. Форми інфінітива.
2. Історія супіна як іменної дієслівної форми.
3. Граматичні ознаки дієприкметника
4. Активні нечленні дієприкметники.
5. Активні предикативні дієприкметники
6. Повні активні дієприкметники.
7. Пасивні короткі дієприкметники теперішнього часу .

Рекомендована література

- 1.Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
- 2.Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинько І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
- 3.Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
8. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
9. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
10. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/
11. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
12. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
13. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
14. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
15. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №15

Тема 37. Історичні зміни в системі іменних (особових) та неособових дієслівних форм

Теоретична частина

1. Типи дієслівних основ. Тематичні й атематичні дієслова.
2. Особові форми дієслова.
3. Історія інфінітива та супіна.
4. Історія форм дієприкметника та дієприслівника.
5. Історія форм умовного та наказового способу.

Практична частина

Завдання 1. Визначте класи поданих дієслів за закономірностями інфінітивних основ та основ теперішнього часу. нести, носити, дати, доуноути, сідати, водити, ділати, коувати, видіти, бжати, сьхноути, кричати, знати, плести, їсти, бути, коувати, глаголити, пїти, пити, хотїти, просити, подимати, лежати, бродити, идти, везти.

Завдання 2. До поданих дієслів недоконаного виду підберіть корелятивні дієслова доконаного виду. Назвіть основні засоби утворення видової корелятивної пари. постригати, пошкати, почитати, пронизати, оукрадати, вьставати, глїхноути, засипати, избивати, издавати, наливати, 28 навївати, насївати, виносити, окаменївати, делати, ослабївати, отьпївати, ходити, оугадївати, оупиватис". **Завдання 3.** У поданих контекстах визначте форми інфінітива і супіна. Укажіть на їх диференційні ознаки. Зіставте ці форми з сучасними українськими відповідниками. Висновки обґрунтуйте. и посла къ грекомъ глагол" хочоу на вы идти и вз"ти градъ вашъ "ко и сеи (Лавр. літ.); роусиноу не звати латина на поле битъс" (Грам. 1270 р.); и не имамъ оубжати но станемъ крїпко азъ же предъ вами поиду (Лавр. літ.); и повїдаша же ~моу се дїтищъ твои приде видїтъ тебе (Іпат. літ.). **Завдання 4.** До наведених староукраїнських словосполучень подайте відповідні сучасні. Схарактеризуйте всі дієслівні форми за морфологічними ознаками. лежашоу тьшоу; затвар"~мъ скотъ; моучима пшеница; тр"сомомъ тростемъ; зели~ варено; выдана грамота; созданъ теремець; оукрашена сабл"; хотячи мироу; пльвоучи водоу; рїжоучи паволокы; вьнесше вь храминоу; миноувшимъ дьнемъ; сьседавьше сь конь.

Завдання додому (4 год; 2 бали)

Завдання 5. За особовими закінченнями теперішнього – простого майбутнього часу визначте дієвідміну поданих дієслів (Крижанівська, С.128, 131). До кожної зі словоформ подайте форму інфінітива. речеши, въздїхнеши, старї~ши, хвата~ши, ши~ши, тькнеши, льстиши, виснеши, бродиши, хочеши, спиши, женеши, слышиши, мьниши, дремлеши.

Завдання 6. Від поданих інфінітивів сїкти, рїзати, ходити, ловити утворіть усі можливі особові дієслівні форми.

Завдання 7. Від поданих дієслів утворіть форми умовного і наказового способів староукраїнської мови. Прокоментуйте фонетичні зміни, що відбулися в процесі історичного розвитку. нести, ходити, плести, знати, пекти, їсти.

Лекція №21.

Тема 38. Становлення українського прислівника

План

1. Формування лексики-граматичного класу прислівників.
2. Групи прислівників за походженням
  - 2.1. Відзайменникові прислівники
  - 2.2. Відіменні прислівники.
  - 2.3. Відприкметникові прислівники.
  - 2.4. Відчислівникові прислівники.
  - 2.5. Віддієслівні прислівники.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови. – К., 1962

2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Лекція №22.

Тема 39. Історія слів службових частин мови

План

1. Членування прийменників за структурою та походженням.
2. Первісні та похідні сполучники.
3. Сполучники паратактичні (сурядні) та гіпотактичні (підрядні).
4. Історичні зміни і типах підрядних сполучників.
5. Формування класу часток.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.61-101.
4. Красножан Ж.В. Методичні рекомендації до курсу “Історична граматики української мови”. – Херсон, 2002
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)
7. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971
8. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1964
9. Самійленко С.П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1979. – № 1
10. Супрун А.С. Славянские числительные. – Минск, 1969
11. Царук О.І. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998

Практичне заняття №16

Тема 40. Історичні зміни в прислівнику та службових словах

Теоретичні завдання

1. Типи прислівників давньоукраїнської мови та їх творення.
2. Історія прийменника та сполучника.
3. Частки давньоукраїнської та сучасної української мов.
4. Історія вигуків.
5. Формування сучасної системи службових частин мови.
6. Якого походження прийменники: *перед, під, між*?
7. З якими відмінками вживалися прийменники: *между, сквозь, надь, передь* ?
8. Назвіть сурядні сполучники.
9. Назвіть підрядні сполучники.
10. Якого походження сполучники: *или, даже, ибо, либо, хотя, если, чтоб, потому что, ежели* ?
11. Яку функцію виконували частки: *да, вот, вон, же, ли, убо, ни, нн, пак, се, ать, бо, не, чи* ?
12. Яку функцію виконують частки: *будь-, -небудь, -сь* ?

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте, які з наведених прислівників похідні, а які непохідні. (Павленко, С.126-127; Крижанівська, С.148-153). Встановіть, від яких частин мови утворені похідні прислівники: *върхоу, выше, аби~, оутрн, горько, доколн, високо, давньо, николи, мирьно, латиньскы, юже, противъ, нынн, испърва, достоино, вьсьде, пакы, кьгда, оуже, добрн, съторицею, отьселн, дьлго*.

Завдання 2. Випишіть із наведених прикладів вигуки, зробіть висновки про особливості їх вживання та семантику (Павленко, С.129): *о роде невърньн и развраштень. доколн буду въ васъ. О толикоу вашемоу безоумию. Оле мука смърти. Сн оубо и мы възлюблени. Воле же чьто сътвориль тьгда владыка ть. Горе вамъ кънижьници и фарисеи. Оу горе мьнн ока+нни*.

Семінар №2

Тема 41. Узагальнююче повторення з історичної морфології

Підготувати письмові відповіді на завдання до розділу 2.3. Історична граматика (С.218-220; Завдання 1-28).

МКР №2

Тема 42

Лекція №23. Змістовий модуль №4

Тема 43. Вступ до історичного синтаксису. Історія простого речення. Головні члени речення.

План

1. Історія простого речення.
2. Історичні форми вираження підмета.
3. Форми присудка в історії синтаксису.
4. Особливості зв'язку підмета і присудка.

Рекомендована література

1. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматика : навч. посіб. / О.І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
2. Мельничук О.С. Питання початкового розвитку східнослов'янської писемності // Мовознавство. – 1985. – № 2
3. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с. http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/

Лекція №24.

Тема 44. Істрія простого речення. Другорядні члени речення. Просте односкладне та просте ускладнене речення.

План

1. Давні синтаксичні конструкції з атрибутивним значенням.
2. Вираження об'єктних значень в історії простого речення.
3. Історія формування дієслівних та іменних простих речень.
4. Ускладнювальні компоненти простого речення.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К., 1977, т.2
3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
4. Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979
5. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посібн. / О.І Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
6. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[c.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Практичне заняття №17

Тема 45. Синтаксис простого речення

Теоретичні завдання

1. Типи простого речення давньоукраїнської мови та його найважливіші особливості. 2. Способи вираження підмета в давньоукраїнській мові. 3. Способи вираження присудка в давньоукраїнській мові. 4. Другорядні члени речення в давньоукраїнській мові. 5. Конструкції з подвійними відмінками в давньоукраїнській мові. 6. Давальний самостійний зворот. 7. Односкладні речення давньоукраїнської мови.

Практичні завдання

Завдання 1. Виконайте синтаксичний аналіз наведених речень: 1. Києви же пришедшоу въ свои градъ Киевъ ту животь свои сконьча. 2. Оумершю Рюрикови прѣдасть княженьъ свое Ольгови. 3. Веснѣ же приспѣвъши поиде Святославъ въ пороги. 4. Глѣбу же оубьену и повѣржену бывшю на березе межю двѣма кладома. 5. Кънязю Святославу възростышю нача вои свои совокупляти многы и храбры и легько ходя аки пардус воины многы творяше. 6. Ходя возъ по собѣ не возяше ни котъла ни мясъ варя но потонку нарѣзавъ конину ли звѣрину ли или говядину на углѣхъ испекъ ядыше ни шатра имяше но подъкладъ и сѣдло въ головахъ такоже и прочии вои его вси бяху. 7. Идущю же емоу въспятъ размысливъ рече дружинѣ своєї идѣте съ данью домови а я възвращаюся похожю и еще.

Завдання 2. У наведених прикладах знайдіть конструкції з подвійними відмінками, з'ясуйте їх синтаксичну роль (Павленко, С.138-139),. Речення перекладіть на українську мову: 1. Поставивъ Мефодия епископа в Панонии. 2. Поляни прозвани быша зане в поли сѣдяху. 3. Елма же ты, брате мои, введе мя на столъ мои и нарекъ мя старшишину собѣ, се азъ не помяну злобы первыя. 4. Къто царя пастуха наречеть людѣмъ. 5. Сына своего примите собѣ князя Всеволода. 6. Бысть вода велика в Волховѣ, яко сломану быти мосту великому.

Завдання додому (3 год; 2 бали)

Завдання 3. У поданих прикладах знайдіть давальний самостійний зворот (Павленко, С.138-139), поясніть особливості його структури та морфологічні засоби вираження його складових елементів. Перекладіть речення на українську мову: 1. Полеми же жившемъ особѣ и володѣющемъ роды своими, иже и до сее братѣхъ бяху поляне, и живяху каждо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще каждо родомъ своимъ. 2. И пришедшю ему Киеву и

пребывъшу 4 лѣта, на пятое лѣто помяну конь, от него же бяхуть рекли вѣлси умрети. 3. Хотящу Володимеру ити на Ярослава, Ярославъ же, пославъ за море, приведе варягы, бояся отца своего; но богъ не вдасть дьяволу радости. Володимеру бо разболѣвшюся, и се же время бѣше у него Борисъ. Печенѣгомъ идущемъ на Русь, посла противу имъ Бориса, самъ бо боляше велми.

Лекція №25.

Тема 46. Історія складного речення.

План

1. Історія формування та членування складних речень
2. Безсполучникові складні речення відкритої та закритої структури.
3. Дифузний характер сполучникових складних речень.
4. Закриті та відкриті структури складносурядного речення.
5. Види складнопідрядних речень.

Рекомендована література

1. Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови. – К., 1962
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980
3. Крижанівська О.І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посібн. / О.І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
4. Павленко Л.П. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Петрівна Павленко. – Луцьк : Волин.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 208 с.
[с.http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/](http://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Larysa/Istorychna_hramatyka_ukrainskoi_movy/)

Практичне заняття №18

Тема 47. Синтаксис складного речення. Аналіз тексту

Теоретичні завдання

1. Походження складних речень.
2. Безсполучникові складні речення давньоукраїнської мови.
3. Складносурядні речення відкритої та закритої структури в давньоукраїнській мові.
4. Типи складнопідрядних речень давньоукраїнської мови.
5. Сполучникові складні речення недостатньої диференціації. Засоби передачі чужої мови.

Практичні завдання

Завдання 1. Перепишіть речення, визначте тип відношення між частинами та засоби їх зв'язку. Проаналізуйте вживання сполучників, з'ясуйте, чи могли сполучники сурядності вживатися для поєднання частин підрядних речень (Павленко, С.140-141; Крижанівська, С.181): 1. А бы съде былъ не бы оумрълъ братъ наю. 2. А бы не былъ влѣхвъ, и насъ бы огньтъ пожегль. 3. И мѣнѣ николиже не далъ еси козляте да съ друугы моими възвеселилъ ся быхъ. 4. И въ огнь вѣвѣрже и въ воду да бы погоубиль и. 5. Мажи ми срьдце на длъзѣ, да ми престанеть одръжашти> мя болѣзнь.

Завдання 2. У наведених прикладах знайдіть пряму мову, встановіть дієслова мовлення у словах автора, які передують прямій мові. Визначте конструкції з непрямою мовою. Перекладіть на українську мову й поясніть особливості передачі чужої мови в наведених прикладах: 1.Тѣгда отъвѣчаша етерии отъ кѣнижъникъ и фарисѣи глаголюште. оучителю хочемъ отъ тебе знамение видѣти. онъ же отъвѣчавъ рече имъ. родъ лукавъ и любодѣи. знамениѣ иштеть и знамениѣ не дасть ся емоу. 2.Рече бо ѣко божіи сынъ эсмь. 3.И пакы отъвѣрже ся съ клятвою ѣко не знаю чьловека. 4.Молю тя имѣи мя отрекъша ся. 5.Она же наваждена материю своею даждь ми рече съде на мисѣ голову Иоана Крстителѣ. 6.Глагола ~и Иісоусъ даждь ми пити. 7.Петръ глагола ~моу ты еси Христосъ. 8.Глаголю вамъ. ѣко слоушайи словесе моего и вѣру емля посълавъшюмоу мя. имать живота вѣчнааго. и на судъ не придетъ.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ (4 год; 4 бали)

1. Які типи простих речень існували в давньоруській мові і яким було їх поширення? Наведіть приклади.
2. Які особливості давньоруського присудка відсутні в сучасній українській літературній мові?
3. Що таке подвійні відмінки? Які подвійні відмінки існували в давньоруській мові?
4. Охарактеризуйте розвиток орудного предикативного відмінка. Чому орудний предикативний витіснив собою цілий ряд інших конструкцій?
5. Що таке давальний самостійний? Наведіть приклади.
6. Чим пояснюється розвиток прийменникових конструкцій?
7. Що давніше — сурядність чи підрядність? Наведіть докази.
8. Перелічіть підрядні сполучники, що вживались у давньоруській мові. Вкажіть значення кожного сполучника.

Семинар №3 (1 год)

Тема 48. Узагальнення теоретичних знань з курсу

План

1. Хронологія основних фонетичних явищ в системі вокалізму та консонантизму
2. Явища, пов'язані зі складотворенням
3. Основні відмінності в сучасних та історичних формах іменника
4. Ремінісценції у граматичних формах іменних частин мови
5. Особливості сучасних граматичних категорій дієслів в порівнянні з історичною динамікою.
6. Становлення прислівника та службових частин мови
7. Діахронія синтаксису

Рекомендована література за попередніми списками

3. Питання до екзамена

1. Предмет, завдання і значення курсу
2. Зв'язок історії мови з іншими науками
3. Джерела історії української мови
4. Мовна спорідненість слов'янських народів.
5. Виникнення і розвиток письма у східних слов'ян.
6. Пам'ятки письма давньоруської мови та давньої української мови
7. Періодизація розвитку української мови
8. Система голосних фонем давньоруської мови
9. Система приголосних фонем давньоруської мови.
10. Носові голосні спільнослов'янські мови, зміни їх у східнослов'янських діалектах у неносові.
11. Зміни праслав'янського [іє] в [о] у східнослов'янських мовах.
12. Палаталізація приголосних перед голосними переднього ряду
13. Структура складу давньоруської мови.
14. Палаталізація приголосних перед голосними переднього ряду
15. Зміна у східнослов'янських мовах спільнослов'янських звукосполучень **ор, ер, ол, ел в оро, оло, ере, еле.**
16. Протетичні приголосні
17. Історія редукованих голосних [ъ] [ь].
18. Наслідки занепаду зредукованих голосних
19. Наслідки занепаду слабких ь, ь у системі приголосних: асимілятивні і дисимілятивні процеси; подовження приголосних; ствердіння приголосних.

20. Йотована палаталізація приголосних.
21. Лабіалізація звука **е** (зміна **е** в **о** після шиплячих та **й**).
22. Наслідки занепаду слабких **ь**, **ь** у системі приголосних: асимілятивні і дисимілятивні процеси; подовження приголосних; ствердіння приголосних.
23. Історія шиплячих і **и**.
24. Предмет і завдання історичної морфології. Іменник.
25. . Історія іменних прикметників
26. Часові форми дієслів у давньоруській мові.
27. Історія теперішнього часу дієслів.
28. . Історія форм минулого часу.
29. Історія майбутнього часу.
30. Історія форм умовного способу дієслів.
31. Історія форм наказового способу.
32. Неособові форми дієслова. Інфінітив. Супін.
33. Класи дієслів.
34. Форми дієслів у давньоруській мові.
35. Неособові форми дієслів. Дієприкметник та дієприслівник. Часові форми дієслів у давньоруській мові.
36. Історія іменних прикметників.
37. Історія форм прикметників.
38. Історія ступенів порівняння прикметників.
39. Історія виникнення числівників.
40. Відмінювання числівників у давньоруській мові.
41. Словотвір порядкових числівників.
42. Різновиди займенників давньоруської мови.
43. Причини змін у складі, будові та вживанні займенників.
44. Історія особових і зворотного займенників
45. Історія форм предметно-особового займенника, неособових займенників.
46. Словотвір кількісних числівників.
47. Історія особових і зворотного займенників
48. Формування і розвиток прислівників в українській мові.
49. Синтаксис української мови в історичній динаміці.

4.Орієнтовні практичні завдання

1. 1. Визначте, на місці яких приголосних уживаються шиплячі в поданих словах: снча, плачу, мажу, ночь, пишу, плачу.
2. Від поданих гіпотетичних праслов'янських форм утворіть відповідні форми слів давньоруської і старослов'янської мов: *vorna, *norvos, *kolti, *serda, *zolto
3. З'ясуйте, на місці якого давнього голосного виступає **і** в українській мові. Подані слова запишіть по-давньоруськи: хліб, діло, кінь, сніг, білка, піч, сіно, дід, осінь
4. З'ясуйте, на місці якого давнього голосного виступає **і** в українській мові. Подані слова запишіть по-давньоруськи: білка, піч, сіно, дід, осінь.
5. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається чергування **о, е** з **і** в закритих складах: атом, жетон, земель, мороз, через
6. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається чергування **о, е** з **і** в закритих складах: шофер, гребець, вогонь, солод, орел, шовк.
7. Поясніть історичні умови чергування: кров – кривавий, глотка – глитати
8. Українські слова запишіть давньоруською мовою, з'ясуйте походження голосного **е**: село, земель, день, кінець, шести.
9. Від поданих давньоруських форм утворіть сучасні українські та з'ясуйте появу вставних **о, е** у цих словах: бобръ - бобра, вѣтръ - вѣтра, огнь - огни, свекръ =- свекри, земля - земль.

10. Наведені нижче слова запишіть по-давньоруськи. З'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися у звуковому складі українських слів, поясніть причини цих змін: місце, тижневий, кожний, вісник, пізно, масний, усний, корисний.
11. Наведені українські слова запишіть давньоруською мовою. Поясніть походження **и** в українській мові: зима, риба, мило, дим, нива, чотири.
12. Запишіть по-українському наведені давньоруські слова. Прокоментуйте фонетичні зміни, засвідчені у них, і причини цих змін: пышено, четыри, тьрнь, льба, стькло, кьто, ручьникъ, мѣрочьникъ.

13. Укажіть, за допомогою яких суфіксів і від яких частин мови утворені наведені нижче іменники: миръ, пѣснь, правьдникъ, купецъ, писарь, жьньць, шило, даръ, дружина, учитель, пиръ
14. Яких змін зазнали іменники після занепаду редукованих? Даръ, пиръ, миръ, голубъ, степь, сьрдьце
15. Розподіліть за давніми основами (типи основ) давньоруські іменники.
Земля, вода, ночь, свекры, воль, любви, душа, сынъ, конь, женихъ, путь, чюдо, поле, небо, сѣма, тьсть, лось, зять, печаль.

17. Визначте морфологічний склад поданих нижче слів в давньоруській і в українській мові. Миръ, брань, житие, пѣснь, даръ, паробькъ, пѣтица, повѣсть, робочичь, пѣрстьнь.

18. З'ясуйте давню основу наведених нижче іменників, укажіть, до якої відміни вони належать у сучасній українській мові. Око, днь, сьнь, буку, поле, мисль, мышь, мати, чюдо, пѣснь, насипь.

19. Запишіть давньоруською мовою наведені словосполучення і поясніть причини історичних змін у флексіях сучасної української мови.

Два воли, два коня, два поля, два дні, дві ночі, дві мухи, дві руки

20. Визначте розряди давньоруських займенників:

Вѣ, ны, азъ, ть, то, та, онъ, оно, она, и, овь, ово, ова, кьто, никьто, нѣкъто, вьсь, вьсе

21. Від коротких прикметників утворіть повні форми. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися в історії повних прикметників. Добрь, добро, добра; великъ, велико, велика; малъ, мало, мала; сухъ, сухо, суха

22. Провідмінійте в однині, множині і двоїні: Смѣлая сестра, добра но, высокъ домъ.

23. Поясніть, як утворився числівник *одинадцять*.

24. Утворіть усі форми перфекта від дієслова *плєєети*.

25. Поясніть утворення сучасних форм дієслів майбутнього часу : *писатиму, їстиму, нестиму, ловитиму*

26. Утворіть форми умовного способу в давньоруській мові.

Знати, быти, ходити.

5. Індивідуальні творчі завдання

№ Змістового модуля	Завдання для індивідуальної творчої роботи	Кількість часу та отриманих балів (всього 16 год і максимально - 6 балів)
№1	Історія довкола віднайдення та втрати «Велесової книги» як джерела знань про до кириличне письмо східних слов'ян: погляди вчених	4 / 1,5
№2	Виконати тестові завдання С.223-230 посібника Крижанівської	4 / 1,5
№3	Виконати тестові завдання з посібника Павленко С.177-190	4 / 1,5
№4	Виконати морфологічний аналіз тексту № 1 С.191 посібника Павленко	7.3.4 / 1,5

6.Методи контролю

При вивченні курсу історії української мови застосовуються 5 видів контролю знань:

поточний контроль на семінарських і практичних заняттях через усні відповіді та письмові самостійні роботи у вигляді балів – 2 бали - «відмінно»; 1,5 бали - «добре»; 1-0,5 «задовільно»; 0 балів - «незадовільно».

підсумковий тематичний контроль включає суму оцінок поточного контролю, оцінок за виконання тестових контрольних робіт з історичної фонетики і фонології, історичної морфології і має я 100-бальну шкалу вимірів знань із наступним переведенням в оцінки (100-91 бал - «5» - відмінно, 90-70 балів - «4» - добре, 69-51 бал - «3» - задовільно, 50-30 балів - «2» - незадовільно (недостатній рівень), до 29 балів - «1» - незадовільно (низький рівень);

проміжний атестаційний контроль, який виставляється на основі тематичних балів та балів за виконання індивідуальних завдань і є оціночним результатом засвоєння студентом близько половини матеріалу (служить засобом корекції прикладання зусиль студента в освоєнні курсу);

поточний контроль за виконанням індивідуальних робіт, винесених для самостійного опрацювання (це можуть бути реферати, анотації, огляди літератури, підібрані самостійно форми контролю за рівнем знань з конкретної теми і под.), який оцінюється за 5-тибальною шкалою;

екзаменаційний контроль(обов'язковий для усіх студентів) усний екзамен . І на заняттях, і на іспитах студент повинен виявити як знання теорії, так і практичні навички. До обов'язкових форм контролю за формуванням практичних умінь і навичок належать графемно-фонетичний, граматичний аналіз слова з коментарем усіх типів змін, які відбулися в ньому на різних етапах становлення української мови, переклад давньо- (старо-) українського речення і синтаксичний аналіз його на етапі фіксації у пам'ятці.

Оцінка **ВІДМІННО** ставиться , коли студент повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно і послідовно викладає його, пов'язуючи з вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить приклади і коментує їх, порівнює з фактами інших мов та сучасної української мови. Обов'язковим є знайомство з додатковою літературою, опрацювання її і використання при висвітленні питання. Студент робить висновки, висловлює гіпотези, дискутує.

Виконуючи практичні завдання, студент виявляє вміння читати текст з урахуванням часу написання пам'ятки, перекладає сучасною українською мовою, бачить явища і процеси

на всіх мовних рівнях, встановлює їх причину, пояснює хронологію, етапи змін, наслідки в сучасній українській мові, намагається пояснити незакономірні утворення. При виконанні графемно-фонетичного та граматичного аналізів не допускає грубих помилок. Допускається одна негруба помилка, яка не вказує на незасвоєння матеріалу з історії мови (напр., визначення способу творення звука).

Оцінка **ДОБРЕ** виставляється за умови, коли студент засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його. Наводить приклади. Але в нього є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем мовних явищ. Не завжди дотримується логіки викладу, хоч вільно орієнтується у хронології мовних процесів, але інколи припускається одиничних помилок.

При виконанні практичних завдань в основному правильно читає, перекладає, хоч інколи не враховує датування пам'ятки (напр., у пам'ятці XIV ст. юс малий □ читає носовим[к]), помиляється при коментарі складних мовних змін, але при цьому робить не більше 4-ох помилок (у сумі) при виконанні усіх видів аналізу.

Оцінка **ЗАДОВІЛЬНО** ставиться студенту, який засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно і послідовно, губиться при необхідності навести приклад. Але він може коментувати найважливіші фонетичні, граматичні зміни, що породили ті мовні факти, які увійшли у шкільний курс української мови (чергування голосних і приголосних, відмінкові закінчення іменників, форми прикметників і под.)

При виконанні практичних завдань виявляє вміння читати, розуміє текст, хоч припускається неточностей при перекладі, коментарі мовних змін, допускає помилки, які свідчать про незнання історії становлення певної ознаки (напр., при аналізі пам'ятки XVI ст. ять (h) читає, як дифтонг, а отже не знає хронологічних рамок виникнення ікавізму), не дотримується послідовності аналізу, допускає 5-10 помилок.

Оцінка **НЕЗАДОВІЛЬНО** свідчить про епізодичні знання з курсу, які не дають цілісної уяви про основні етапи становлення української мови. Студент не може дати повну відповідь на питання, сплутує різні мовні факти, не орієнтується в їх хронології. При виконанні практичних завдань, у нього виникають труднощі із розумінням змісту тексту, з його інтерпретацією українською мовою, а при виконанні графемно-фонетичного та граматичного аналізів допускає більше 10 помилок

7. Розподіл балів

Поточне оцінювання та самостійна робота

Підсумковий тест (екзамен)

Сума

теми змістового модуля № 1

теми змістового

модуля

№ 2

теми змістового

модуля

№ 3

теми змістового модуля №4

Не більше 15% від семестрових балів

100

5

с/р

8

9

13

15-16

17

семінар

18

Мкр№1

С/р

22

23-24

28

30

33-34

37

40

41

семінар

с/р

42

Мкр№ 2

45

47

с/р

2

4

2

2

2

4

5

5

10

2

4

2

2

4

2

2

5

20

5

2

2

6

В
с

ього

Не менше 45 балів, максимально – 94 бали + 6 балів за 16 год індивідуальних творчих завдань

ПРАКТИЧНИЙ ДОВІДНИК АОРИСТ (від гр. aoristos – неозначений) – проста форма минулого часу, яка позначала моментальну, недовготривалу дію; використовувалася тоді, коли йшлося про минулу дію, що сприймалася як одиничний, повністю завершений у минулому акт. Староукраїнський аорист, на відміну від старослав'янського, що функціонував у трьох типах (простий, старий сигматичний, новий сигматичний), був лише сигматичним. Різниця між простим і сигматичним аористом полягала в тому, що останній утворювався за допомогою суфікса *s (гр. «сигма», звідси й назва аориста), який приєднувався до основи минулого часу, тоді як простий аорист старослов'янської мови не мав суфікса. Старий і новий сигматичний аорист відрізнялися тим, що в першому разі суфікс *s приєднувався

безпосередньо до основи минулого часу (знахъ, зна, зна (одн.), знахомъ, знасте, знаша (мн.), знаховѣ, знаста, знаста (дв.); у другому – за допомогою сполучного голосного – [o] (ведохъ, веде, веде (одн.), ведоухомъ, ведосте, ведоша (мн.), ведоховѣ, ведоста, ведоста (дв.). Причому суфікс *s не зберігся в сигматичному аористі в усіх формах, зокрема в 1 ос. одн., мн. і дв. він виявляється у вигляді [x], у 3 ос. мн. – у вигляді [ш]. Аорист зберігся лише в сербській і болгарській мовах (із деякими видозмінами); його залишки подекуди трапляються в південно-західних діалектах української мови. **АСИМІЛЯЦІЯ [j] М'ЯКИМИ**

ПРИГОЛОСНИМИ. Редукований [i] перед [j] у ненаголошеній позиції занепадав. На українському ґрунті звук [j], який після занепаду редукованого [i], став вимовлятися безпосередньо після пом'якшеного приголосного, поступово асимілювався ним.

Асимілювали [j]], [ж], [ч], [ш]. Наслідком', [н'], [л'], [ц'], [с'], [з'], [т'приголосні [д цієї асиміляції стало подовження приголосних в іменниках I і II відміни (стаття, Ілля, знання); в орудному відмінку однини іменників III відміни (сіллю, піччю, тінню) та в деяких формах від дієслова лити (ллю, ллеш, лляти). Наприклад: роли" (роль" =>у